ZAMONAVIY O‘ZBEK ADABIYOTIDA TARIXIY MAVZUNING BADIIY TALQINI

Aliqulova Dildora Iskandar qizi
Email: dildoraaliqulova188@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda zamonaviy o‘zbek adabiyotida tarixiy mavzuning badiiy talqin tamoyillari, tarixiy voqelik va badiiy haqiqat munosabati, tarixiy shaxs obrazining qayta yaratilishi, tarixiy xotira va milliy o‘zlik masalalarining estetik ifodasi tahlil qilinadi. Mustaqillik davridan boshlab tarixga munosabatning o‘zgarishi natijasida tarixiy mavzu inson, millat, ma’naviyat, shaxsiy taqdir va tarixiy xotira muammolari bilan yanada uzviy bog‘landi. Pirimqul Qodirov, Odil Yoqubov, Xayriddin Sulton va Isajon Sulton ijodidagi tarixiy talqinlar misolida tarixiy faktning badiiy qayta yaratilishi, tarixiy shaxsning insoniy-psixologik qirralari, tarixiy makon va zamonning poetik funksiyasi hamda tarixiy mavzuning zamonaviy o‘quvchi tafakkuriga ta’siri yoritiladi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy o‘zbek adabiyoti, tarixiy mavzu, tarixiy roman, badiiy talqin, tarixiy haqiqat, badiiy haqiqat, tarixiy xotira.

Kirish

O‘zbek adabiyotida tarixiy mavzu milliy badiiy tafakkurning barqaror yo‘nalishlaridan biridir. Tarixga murojaat qilish o‘tmish voqealarini qayta hikoya qilish bilangina cheklanmay, millatning o‘zligini anglash, tarixiy xotirani tiklash va ajdodlar tajribasini zamonaviy avlod tafakkuri bilan bog‘lash imkonini beradi. Shu ma’noda tarixiy mavzu kechagi kun bilan bugungi kun o‘rtasida ma’naviy-estetik dialog yaratadi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida bu jarayon yangi mazmun kasb etdi. Mustaqillik davridan boshlab tarixiy voqealar va shaxslarni talqin qilishda avvalgi mafkuraviy qoliplardan nisbatan xoli yondashuv kuchaydi. Tarixiy shaxs endi faqat muayyan siyosiy yoki ijtimoiy jarayonning vakili sifatida emas, balki o‘z ruhiy olami, tanlovi, iztirobi va ma’naviy mas’uliyatiga ega inson sifatida tasvirlanmoqda.

Tarixiy mavzuni anglashda tarixiy fakt va badiiy haqiqat munosabati muhimdir. Tarixiy fakt hujjat va manbaga tayanadi, badiiy haqiqat esa tarixiy materialning ijodkor tomonidan estetik qayta yaratilishi natijasida yuzaga keladi. Yozuvchi tarixiy voqealarni tanlaydi, ularni kompozitsion tizimga joylashtiradi, qahramonning xarakteri va ichki dunyosini ochadi. Shuning uchun tarixiy asar tarixiy hujjatning o‘rnini bosmaydi, biroq tarixning insoniy va ma’naviy mohiyatini chuqurroq his etishga imkon beradi.

Asosiy tahlil

Zamonaviy tarixiy nasrning muhim xususiyati tarixiy vaqt bilan zamonaviy idrok vaqtining bir-biriga tutashuvidir. Yozuvchi o‘tmishni tasvirlar ekan, uni bugungi insonning ma’naviy ehtiyojlari va savollari bilan bog‘laydi. Shu sababli tarixiy mavzu zamonaviy adabiyotda faqat retrospektiv tasvir emas, balki bugunni anglashning badiiy vositasiga aylanadi.

Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” va “Avlodlar dovoni” asarlarida tarixiy shaxslar monumental timsol sifatida emas, murakkab ichki kechinmalarga ega insonlar sifatida namoyon bo‘ladi. “Yulduzli tunlar”da Zahiriddin Muhammad Bobur hukmdor va sarkarda bilan birga shoir, farzand, ota va Vatan sog‘inchini boshdan kechirgan inson sifatida talqin etiladi. Uning siyosiy faoliyati bilan bir qatorda ayriliq, ruhiy iztirob, ijodkorlik va shaxsiy tanlovlari ham badiiy tasvir markaziga olib chiqiladi. Natijada tarixiy obraz insoniy va psixologik jihatdan chuqurlashadi.

Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romanida tarixiy mavzu ilm-fan, ma’rifat, hokimiyat va insoniy tanlov masalalari bilan tutashadi. Mirzo Ulug‘bek obrazi orqali ilm va jaholat, ma’rifat va mutaassiblik, ilmiy haqiqatga intilish va siyosiy manfaat o‘rtasidagi ziddiyatlar badiiylashtiriladi. Bu talqin tarixni shunchaki bilish emas, balki tarixiy tajribadan ma’naviy xulosa chiqarish zarurligini ko‘rsatadi.

XXI asr o‘zbek adabiyotida tarixiy mavzu yangi poetik izlanishlar bilan davom etmoqda. Xayriddin Sultonning “Yaldo kechasi” asarida uzoq tarixiy davrni keng badiiy ko‘lamda talqin qilish, milliy ruhdagi o‘zgarishlarni va bir necha avlod taqdirini yagona badiiy tizimda uyg‘unlashtirishga intilish ko‘zga tashlanadi. Bunday yondashuv tarixiy xotiraning avloddan avlodga o‘tish mexanizmini badiiy ifodalash imkonini kengaytiradi.

Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romanida esa qadimgi turkiy tarix, tarixiy shaxs, yozma yodgorliklar, davlatchilik va milliy o‘zlik masalalari bir butun badiiy tizimda talqin qilinadi. Bu yerda tarixiy mavzu faqat shaxs hayotini qayta yaratish vositasi emas, balki milliy o‘zlikning uzoq tarixiy ildizlarini anglash va tarixiy davomiylikni his etish imkoniyatidir.

Tarixiy mavzuning zamonaviy talqinida tarixiy makon va vaqt ham faol poetik vazifa bajaradi. Samarqand, Buxoro, Hirot, Andijon, Toshkent va Farg‘ona kabi makonlar oddiy geografik hudud emas, balki milliy xotira va madaniy tajriba mujassamlashgan badiiy makon sifatida namoyon bo‘ladi. Tarixiy davr esa sanalar ketma-ketligi bilan emas, xalqning turmush tarzi, urf-odati, tili, oilaviy munosabatlari va ma’naviy qarashlari orqali jonlantiriladi.

Zamonaviy tarixiy nasrda ayol obrazlari, xalqning kundalik hayoti, folklor va xalqona til unsurlariga e’tiborning kuchayishi ham tarixiy tasvir

ko‘lamini kengaytiradi. Tarix faqat hukmdorlar yoki mashhur shaxslar faoliyatidan iborat emas; oddiy insonlarning taqdiri, oilaviy munosabatlar, ayollar hayoti va xalqning ma’naviy tajribasi ham tarixiy xotiraning muhim qatlamlarini tashkil etadi.

Shu jihatdan zamonaviy tarixiy asarni milliy xotiraning badiiy shakli sifatida ko‘rish mumkin. U o‘tmishni hozirgi zamon bilan bog‘lab, tarixiy shaxs va voqealarning insoniy ma’nosini ochadi. O‘quvchi “nima bo‘lganini” bilish bilan cheklanmay, “bu voqea inson uchun nimani anglatganini” ham his qiladi.

Ilmiy yangilik va umumlashtirish

Tadqiqotning ilmiy yangiligi zamonaviy o‘zbek adabiyotida tarixiy mavzuning badiiy talqinini tarixiy faktning oddiy qayta bayoni emas, balki tarixiy xotira, milliy o‘zlik, psixologizm, tarixiy shaxs, tarixiy makon va zamonaviy tafakkur o‘rtasidagi murakkab estetik munosabatlar tizimi sifatida izohlashda ko‘rinadi. Tarixiy shaxsning insoniylashtirilishi, tarixiy makonning xotira makoniga aylanishi va tarixiy voqelikning zamonaviy ma’naviy savollar bilan bog‘lanishi zamonaviy tarixiy nasrning muhim poetik xususiyatlaridir.

Tarixiy mavzuning badiiy talqinini shartli ravishda quyidagi uzviy jarayonlar orqali ifodalash mumkin: tarixiy manbaga murojaat qilish → tarixiy voqelikni tanlash → badiiy qayta yaratish → tarixiy shaxs yoki davr obrazini shakllantirish → insoniy-psixologik mazmun bilan boyitish → tarixiy xotirani faollashtirish → tarixni zamonaviy tafakkur bilan bog‘lash. Mazkur tizim tarixiy nasrning reproduktiv emas, ijodiy-rekonstruktiv tabiatini ko‘rsatadi.

Tarixiy obrazni yaratishda idealizatsiya va insoniylashtirish nisbatining to‘g‘ri belgilanishi ham muhim. Qahramonning faqat buyukligini ko‘rsatishdan ko‘ra, uning ichki ziddiyatlari, mas’uliyati, tanlovlari va tarixiy sharoit bilan munosabatini ochish obrazning hayotiyligini oshiradi. Shu bilan birga, “qahramon–davr” munosabati tarixiy xarakter mohiyatini belgilovchi muhim poetik omil bo‘lib qoladi.

Tarixiy asarning badiiy ishonchliligi tarixiy faktlarning aniq berilishi bilangina emas, davr ruhining qay darajada yaratilgani bilan ham belgilanadi. Til, tarixiy atamalar, xalqona iboralar, urf-odatlar, makon va detallar tarixiy koloritni yuzaga keltiradi. Bunda tarixiy muhit bilan zamonaviy o‘quvchi idroki o‘rtasidagi muvozanat asarning badiiy ta’sirchanligini ta’minlaydi.

Xulosa

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida tarixiy mavzuning badiiy talqini tarixiy xotira va milliy tafakkur taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq murakkab adabiy-estetik hodisadir. Tarixiy mavzu orqali ijodkorlar o‘tmish voqealarini qayta jonlantirish bilan birga, tarixiy shaxslarning insoniy qiyofasini, davr ruhini, xalqning ma’naviy dunyosini va milliy qadriyatlar tizimini badiiy tadqiq

etadilar.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarixiy fakt va badiiy to‘qima bir-birini inkor etuvchi emas, balki badiiy haqiqatni shakllantiruvchi vositalardir. Pirimqul Qodirov va Odil Yoqubov asarlarida shakllangan tarixiy talqin an’analari Xayriddin Sulton va Isajon Sulton ijodida yangi poetik izlanishlar bilan davom etmoqda. Bu jarayonda tarixiy shaxsning psixologik qiyofasi, milliy o‘zlik, davlatchilik, ma’naviy meros va tarixiy xotira masalalari tobora kengroq badiiy mazmun kasb etmoqda.

Demak, zamonaviy tarixiy adabiyotning vazifasi o‘tmishni eslash bilangina cheklanmaydi. U tarixni anglash, undan ma’naviy xulosa chiqarish, milliy o‘zlikni idrok etish va avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy aloqani mustahkamlashga xizmat qiladi. Tarixiy adabiyot o‘tmishni bugun bilan bog‘lab, tarixiy xotirani badiiy xotiraga aylantiradi va insonni o‘z tarixiga faol tafakkur bilan qarashga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: turli nashrlar.
2. Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent: turli nashrlar.
3. Qodirov P. Avlodlar dovoni. – Toshkent: turli nashrlar.
4. Yoqubov O. Ulug‘bek xazinasi. – Toshkent: turli nashrlar.
5. Sulton X. Yaldo kechasi. – Toshkent.
6. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent.
7. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent.
9. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent.